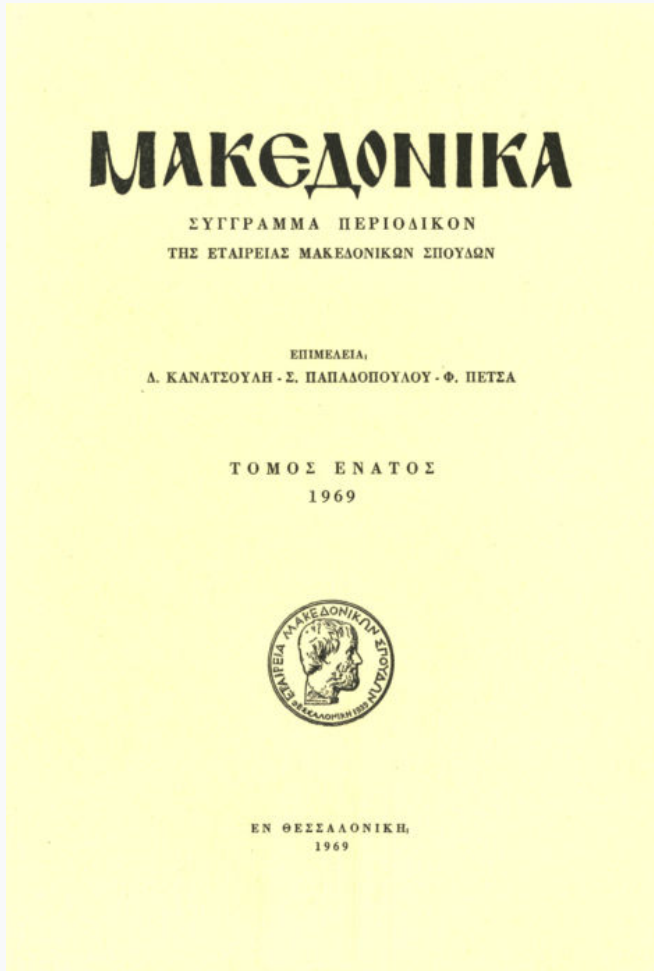

Μακεδονικά

Τόμ. 9 (1969)

Ένας άγνωστος επικήδειος λόγος για τον Αθανάσιον Χριστόδουλον και μια επίσης άγνωστη ελαιογραφία του ποιητού

Νέστωρ Κουμαριανός

doi: [10.12681/makedonika.1038](https://doi.org/10.12681/makedonika.1038)

Copyright © 2015, Νέστωρ Κουμαριανός

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουμαριανός Ν. (1969). Ένας άγνωστος επικήδειος λόγος για τον Αθανάσιον Χριστόδουλον και μια επίσης άγνωστη ελαιογραφία του ποιητού. *Μακεδονικά*, 9, 18–32. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1038>

ΕΝΑΣ ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΝ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΝ
ΚΑΙ ΜΙΑ ΕΠΙΣΗΣ ΑΓΝΩΣΤΗ ΕΛΑΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ

Ὁ ἐπικήδειος λόγος, πού ἔμεινεν ἕως σήμερα ἄγνωστος στοὺς ἐρευνητάς, δημοσιεύτηκεν στὰ ρουμανικά σὲ εἰδικό μονόφυλλο παράρτημα (ἀρ. 25) τῆς ἑφημερίδος Vestitorul Româneșc, τῆς 1 Ἀπριλίου 1847¹. Οἱ συγγενεῖς τοῦ Χριστοπούλου, δηλαδή ἡ γυναίκα του καὶ ὁ μοναχογιός του, βλέποντας ὅτι ὁ τύπος δὲν ἔγραψεν τίποτα γιὰ τὸν ἐκλεκτὸν τους νεκρόν², συλλογίστηκαν νὰ δημοσιεύσουν τὸν ἐπικήδειον λόγον, πού ἔγραψεν ὁ πρωτοσύγκελλος Διονύσιος, στὸν ὅποιον προσέθεσαν καὶ τὸ ἐπίγραμμα πού συνέθεσεν ὁ Χριστόπουλος, γιὰ νὰ χαραχθῆ στὴν πλάκα τοῦ τάφου του, καθὼς καὶ μερικοὺς ἄλλους στίχους, πού ἔγραψε κάποιος ἀνώνυμος φίλος του, γιὰ νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν θλιβεράν τοῦ ποιητοῦ εἰκόνα.

---

1. Στὰ 1957, ὅταν εἶχαν συμπληρωθῆ 110 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ, δημοσίευσεν μιά μελέτη γιὰ τὴν Νομοθεσίαν τοῦ Καρατζᾶ, πού εἶχεν συντάξῃ ὁ Χριστόπουλος, ὁ ὁποῖος ἦταν μέγας νομομαθής, καὶ ἐκεῖ ἀνέφερα γιὰ πρώτη φορά τὸν ἐπικήδειον λόγον τοῦ πρωτοσυγγέλλου Διονυσίου. Βλ. Nestor Camariano, Despre noua ediție critică a legiului Caragea (Γιὰ τὴν νέαν κριτικὴν ἐκδόσιν τῆς Νομοθεσίας τοῦ Καρατζᾶ), στὸ περιοδικὸ Studii X(1957), σ. 181. Δὲν γνωρίζω ἂν σ' αὐτὸ τὸ διάστημα δημοσίευσεν ἐστὴν Ἑλλάδα κανεὶς τὸν ἐπικήδειον αὐτὸν λόγον, καὶ γι' αὐτὸ ἀπεφάσισα νὰ τὸν δημοσιεύσω καὶ νὰ τὸν κάμω γνωστὸν οὐτοὺς Ἑλληνας ἐρευνητάς.

2. Ὁ Ρουμάνος κλασσικὸς ποιητῆς Grigorie Alexandrescu, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶναι γνωστὸν, ὕμνησεν τοὺς ἥρωες τοῦ Δραγατσανίου, δημοσίευσεν λίγο μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Χριστοπούλου, στίς 16 Φεβρουαρίου 1847, μίαν μετάφρασιν στὰ ρουμανικά τοῦ ποιήματος τοῦ Χριστοπούλου *Οἱ σύντροφοι*, καθὼς καὶ ἓνα σημεῖωμα γιὰ τὸν νέον Ἀνακρέοντα τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Alexandrescu δὲν ὑπογράφει τὸ σημεῖωμα, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι εἶναι γραμμένον ἀπὸ αὐτόν, ὅπως θὰ ἀποδείξωμεν μετὰ ἄλλην εὐκαιρίαν. Μεταξὺ ἄλλων ὁ Ρουμάνος ποιητῆς γράφει σχετικὰ γιὰ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοπούλου: «Ὁ συγγραφεὺς αὐτῶν τῶν στίχων δὲν ζῆ πιά. Ὁ γέρον λογοθέτης Χριστόπουλος ἐγκατέλειπε τὴν ζωὴν τὸ περασμένον καρναβάλι καὶ οὔτε μιά ἀπὸ τίς ρουμανικὰς ἑφημερίδες, οἱ ὁποῖες δημοσιεύουν τοὺς καταλόγους τῶν ταξιδιωτῶν, πού εἰσέρχονται καὶ ἐξέρχονται ἀπὸ τὴν πόλιν, δὲν βρῆκεν εὐλογον νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ πέρασμα ἐστὴν αἰωνιότητα αὐτοῦ τοῦ γνωστοῦ ταξιδιώτου. Ἡ λησμοσύνη ὅμως αὐτὴ δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ κατέχῃ μίαν σπουδαίαν θέσιν ἐστὴν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν»· βλέπε Album științificu și literar, I(1847), ἀρ. 2, 16 Φεβρουαρίου, σ. 14.

Δίδομεν παρακάτω, σὲ ἐλληνικὴν μετάφρασιν, τὸ κείμενο τοῦ λόγου τοῦ πρωτοσυγκέλλου Διονυσίου, διότι οἱ Ἕλληνες ποῦ γνωρίζουν τὴν ρουμανικὴν εἶναι πολὺ ὀλίγοι, καθὼς καὶ ὄλους τοὺς στίχους ποῦ συνοδεύουν τὸν ἐπικήδειον:

Λόγος ἐκφωνηθεὶς ὑπὸ τοῦ αἰδεσιμωτάτου πρωτοσυγκέλλου Διονυσίου, διευθυντοῦ τοῦ Σεμιναρίου τῆς Ἀγ. Μητροπόλεως, εἰς τὴν ταφὴν τοῦ μέγα - λογοθέτου Ἀθανασίου Χριστοπούλου. Ἔτος 1847, Ἰανουαρίου 20.

«Διὰ τὴν σύνεσιν θὰ τύχω τῆς μεγαλοσύνης μεταξύ τῶν λαῶν καὶ τῆς τιμῆς πρὸ τῶν γερόντων, ὄντας ἀκόμη νέος. Οἱ πρίγκιπες καὶ οἱ ἰσχυροὶ θὰ ἐκπλήσσωνται διὰ τὴν σοφίαν μου, καὶ δι' αὐτῆς θὰ κατακτήσω τὴν ἀθανασία, καὶ αἰωνίαν μνήμην θὰ ἀφήσω πίσω μου».

(Σοφία, κεφ. Η', στ. 10 κ.έ.)

Τοῦτα τὰ λόγια, τὰ ὁποῖα ἐπρόφερον αὐτοκράτωρ συνेतός, μᾶς διαβεβαίου ὅτι ἡ πραγματικὴ δόξα, ποῦ ἐξασφαλίζουν ἢ σύνεσις καὶ ἡ ἀρετὴ, ἐπισκιάζει ὄλην τὴν ἄλλην ἀνθρωπίνην δόξαν. Καὶ ὅσον οἱ προσπάθειες καὶ οἱ θυσιῆς διὰ τὴν κατάρτησίν τῆς θὰ εἶναι μεγαλύτερες, τόσον καὶ ἡ δόξα ποῦ τοῦ ἀνήκει μέλλει νὰ εἶναι πιὸ σταθερὴ.

Ἐνας αὐτοκράτωρ φιλόσοφος, διαποτισμένος ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, μὲ λαμπρὰν καταγωγὴν, ὁ πιὸ πλούσιος, ὁ μεγαλύτερος καὶ συνετώτερος μεταξύ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ καιροῦ ἐκείνου, δὲν ὑπερηφανεύετο μήτε διὰ τὴν προέλευσίν του ἀπὸ αὐτοκρατορικὴν οἰκογένειαν, μήτε διὰ τὴν δύναμιν, τὰ πλοῦτη καὶ τὸ μεγαλεῖον του, παρὰ μόνον διὰ τὴν σύνεσιν, διὰ τῆς ὁποίας λέγει ὅτι τυγχάνει τῆς ἐκτιμήσεως τῶν γερόντων, τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν πριγκίπων καὶ ἰσχυρῶν, καὶ ὅτι μόνον δι' αὐτῆς κατέστη ἀθάνατος.

Ἐάν κατὰ τὴν κατευδῶσιν ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτον τοῦ μακαριτοῦ, ποῦ κείτεται ἐνώπιόν μας, ἤθελα νὰ ἐξάρω μόνον ὅ,τι ὁ κόσμος θεωρεῖ ἀξίεπαινον, πολῦτιμον καὶ μέγαν, ἐάν ἦμον ἀναγκασμένοι νὰ προτάξω μίαν λαμπράν, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἐνάρετον, καταγωγὴν, τὰ πλοῦτη καὶ τὰ ἀξιώματα εἰς τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐπίγειον προκοπὴν, τότε ἡ παρουσία μου ἐδῶ θὰ καθίστατο ἄχρηστος καὶ περιττὴ. Καὶ τί θὰ ἦμποροῦσα νὰ πράξω εἰς παρομοίαν περίπτωσιν; Διότι ἡ λαμπρὰ καταγωγὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἀτομικὸν προσόν· τὰ πλοῦτη ἀποτελοῦν τὶς περισσότερες φορὲς προϊόν τῆς τύχης· τὰ ἀξιώματα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν κρατούντων καὶ τὸ ἐπίγειον μεγαλεῖον ἀπὸ τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ λαοῦ. Καὶ πολὺ εὐκόλα ἦμπορεῖ αὐτός, ποῦ σήμερον εἶναι πλούσιος, δοξασμένος καὶ ἰσχυρός, αὔριον

νά δυσφημισθῆ καὶ παραμεληθῆ. Ἄλλὰ εἴθε ὅλα αὐτὰ νά εἶναι σταθερὰ ὅσον ζῆ ὁ ἄνθρωπος, διότι μὲ τὸν θάνατον χάνονται τὰ πάντα ὡς καπνός. Τίποτα δὲν ἐπιζῆ καὶ ἡ ἀνάμνησις του καλύπτεται, σμίγει μετ' αὐτοῦ εἰς τὸν τάφον. Μόνον ἡ δόξα, ἡ προερχομένη ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ στηριζομένη εἰς τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης, εἶναι σταθερὰ καὶ ἀθάνατος, ὄντας ἐκ τοῦ Οὐρανίου Πατρὸς, τὴν πηγὴν τῶν φώτων καὶ τῆς ἀγαθότητος. Θὰ προσπαθῆσω, συνεπῶς, νά ἀποδείξω ὅτι μόνον αὐτὴ δικαιοῦται τὴν πραγματικὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀθανασίαν.

Ἄδιάψευστον ἀποδείξιν αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὁ ἀποθανὼν μέγας λογοθέτης Ἄθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ ὁποῖος κείτεται ἐνώπιόν μας, καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ ἐξιστόρησις τοῦ βίου θὰ μὲ βοηθήσῃ νά ἀποκαλύψω τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποῖαν ἠθελα τονίσει. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς Καστορίαν, ἀπὸ γονεῖς ὀρθοδόξους· ὁ πατὴρ του ὠνομάζετο Χρῆστος, ἦτο ἱερεὺς τὸ λειτούργημα, καὶ διαφυγὼν ἐκ τῆς πατρίδος του λόγῳ τῶν συνεχιζομένων εἰς αὐτὴν ταραχῶν, ἦλθεν εἰς Βουκουρέστιον μετὰ τῶν δύο υἱῶν του, Ἄθανασίου καὶ Κυριάκου, ὄντων ἀμφοτέρων εἰς τρυφερὰν ἡλικίαν. Ἐκ τούτων ὁ Ἄθανάσιος διεκρίθη περισσότερο διὰ τὴν ὀξύτητα τοῦ πνεύματός του, διὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν προκοπὴν εἰς τὴν μάθησιν, διότι εἰς σύντομον χρονικὸν διάστημα ἔκαμεν μεγάλας προόδους εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ διδασκάλου Νεοφύτου Κausοκαλυβίτου, ἐδῶ εἰς Βουκουρέστιον.

Ἀφοῦ ἐτελειοποιήθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐπέρασεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Βούδας, εἰς Οὐγγαρίαν, ὅπου ἐδιδάχθη λατινικά, ἰατρικὴν, φιλοσοφίαν καὶ ἄλλας ἐπιστήμας. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐπέρασεν εἰς τὴν περιφημον Ἀκαδημίαν τοῦ Παταβίου, ὅπου παρηκολούθησεν μαθήματα ἰατρικῆς, φυσικῆς καὶ χημείας, ἀλλὰ ἐσπούδασεν ἰδίως τοὺς νόμους, πρὸς τοὺς ὁποῖους εἶχεν ὁ μακαρίτης ἰδιαίτην κλίσιν καὶ διὰ τοὺς ὁποῖους ἐφάνέρωσεν εὐρύτητα γνώσεων. Ἐκτὸς τῶν προαναφερθεισῶν ἐπιστημῶν, ἐπλούτισεν τὸν νοῦν του μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν κλασσικῶν Ἑλλήνων, Λατίνων καὶ Ἰταλῶν συγγραφέων καὶ μὲ ποικίλας χρησίμους γνώσεις, καὶ μολονότι δὲν ἐκκληρονόμησεν ὁ ἀποθανὼν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του πλοῦτη, ἀξιώματα, τίτλους εὐγενείας, ἢ ὅ,τιδήποτε ἄλλο διὰ τὸ ὁποῖον ἡ μάταιος ἀνθρωπότης τρέφει τόσῃν ὑπόληψιν καὶ θεωρεῖται προσὸν ἐκεῖ ὅπου τὰ ἀληθινὰ προσόντα ἀπουσιάζουν, οὗτος μὲ τὴν ἐπιμονὴν του εἰς τὴν μάθησιν, μὲ τὴν ἀκατάπαυστον μελέτην καὶ μὲ ἀδιακόπους προσπαθείας κατέκτησεν πρῶτα τὸν ἀνεκτίμητον θησαυρὸν τῆς μαθήσεως, διὰ τὸν ὁποῖον λέγει ὁ σοφὸς Σολομών: «Ὁ πλοῦτος μὴδὲν, ὁμοίως οἱ πολῦτιμοι λίθοι καὶ ἅπας ὁ χρυσὸς τοῦ κόσμου». Ἠγάπησεν τὴν μάθησιν καὶ ἠκολούθησεν αὐτὴν καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτησεν πλοῦτον καὶ δόξαν, διότι ἡ σοφία αὐτὸ συνιστᾷ.

Νεαρὸς ὄντας ὁ ἀποθανὼν, προκάλεσεν διὰ τῆς σοφίας του τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν πριγκίπων, διότι μόλις ἀποπεράτωσεν τὰς

σπουδάς του, επέστρεψεν εις Βουκουρέστιον, τήν εποχήν του ήγεμόνος Μορούζη. Τήν εποχήν εκείνην ό έν λόγφ ήγεμών αναζητούσε διαλεκτόν διδάσκαλον διά τούς υιούς του, και ό Λάμπρος Φωτιάδης, ό όποιος ύπήρξεν ό πρώτος διδάσκαλος εις τό έδω Έλληνικόν Σχολείον, του συνέστησεν τόν μακαρίτην. 'Από όλους τούς σπουδασμένους άνδρας που εύρίσκοντο τήν εποχήν εκείνην εις Βουκουρέστιον ό διδάσκαλος Λάμπρος εδιάλεξεν και έσύστησεν αυτόν, και δέν λάθεψεν ό σοφός διδάσκαλος μ' αυτήν τήν σύστασιν, διότι ό φιλόμουσος ήγεμών, γνωρίζοντας τήν εύρυμάθειαν του 'Αθανασίου, τόν ειχεν πάντα κοντά του, και, όταν έπέρασεν εις τήν ήγεμονίαν τής Μολδαβίας, τόν έπηρεν μαζί του και, αφού τόν ανέδειξεν εις τό αξίωμα του καμινاریου, τόν διώρισεν εις ένα από τά πρώτα δικαστικά Διβάνια του 'Ιασιού.

Όσον έμεινεν εις 'Ιάσιον, ό μακαρίτης κατεγίνετο με τήν συγγραφήν πολλών χρησίμων έργων και ιδίως με τήν στιχουργίαν, διαθέτοντας σπάνιον ποιητικόν τάλαντον.

Μετά τήν απομάκρυνσιν από τήν ήγεμονίαν τής Μολδαβίας του ήγεμόνος Μορούζη, έπηγεν μαζί του εις τήν Κωνσταντινούπολιν, όπου άηλλαγμένος από άλλας ασχολίας άφωσιώθη έξ ολοκλήρου εις τήν μελέτην, γράφας πολλά διά τήν έλληνικήν γλώσσαν.

Όταν ανέλαβεν τήν ήγεμονίαν τής χώρας αυτής ό ήγεμών Καρατζάς, μεταξύ τών άλλων μορφωμένων άνδρών προσέλαβεν και τόν μακαρίτην, τόν όποιον, αφού ανέδειξεν εις τό αξίωμα του λογοθέτου, διώρισεν πρόεδρον εις ένα δικαστικόν Διβάνι.

Τήν εποχήν αυτήν ειργάσθη εις τήν όνομαστήν του Καρατζά Νομοθεσίαν τής χώρας, τήν όποιαν, με ιδικήν του συμβουλήν, διετάχθη υπό του ήγεμόνος Καρατζά νά συντάξη και ή όποία χρησιμοποιείται και σήμεραν εις όλα τά δικαστήριά μας.

Ό χρόνος, ό όποιος του έπερίσσευεν από τήν εξάσκησιν τών καθηκόντων του, αφιερώνετο έξ ολοκλήρου εις τάς Μούσας. 'Απόδειξις δι' αυτό αποτελούν τά συγγράμματά του και ιδίως τά Πολιτικά, παράλληλα και τά ποιήματά του εις τήν έλληνικήν γλώσσαν, τά όποια δύνανται νά θεωρηθοϋν ως ύπόδειγμα του νέου ύφους και εις τά όποια διακρίνεται ή ζωντανή ποιητική του φαντασία, οί καθαρές ιδέες του και ή εύρυμάθειά του. 'Η δέ μνήμη του ύπήρξε φαινόμενον σπάνιον και άξιον θαυμασμού. Δέν ειχεν χρείαν βιβλιοθηκόν, όπως άλλοι πεπαιδευμένοι άνθρωποι. 'Ο νοϋς του ύπήρξεν βιβλιοθήκη έκτεταμένη, κατάμεστος παντός είδους επιστημών. Και όσον οί αιώνες άναδεικνύουν σπανίως παρομοίους άνδρας, τόσον ή άπόλειά των πρέπει νά θρηνηται και ή ανάμνησις των νά τιμάται.

'Αποχωρών έκ του πολιτικού βίου εις τούς κόλπους τής οικογενείας τής άπαρτιζομένης από τήν λατρευτήν σύζυγον και τόν μοναχογιόν του,

ὁ μακαρίτης διήγεν βίον ἀληθῶς φιλοσοφικόν. Βαθὺς γνώστης τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου καὶ τῶν ματαιοτήτων τῆς ζωῆς, ἦτο πλέον ἀηδιασμένος ἀπὸ τὰ πάντα. Βλέπων ὅτι τὰ πάντα εἰς τὴν φύσιν ὑπόκεινται εἰς τὴν φθοράν, ὅτι ἐκεῖνο ποῦ ἐγεννήθη πρέπει νὰ ἀποθάνῃ καὶ ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ τέλος πάντων τῶν ζώντων, ἀνέμενε τὸν θάνατον ἤρμεος, ὁ ὁποῖος θάνατος καὶ ἐνεφανίσθη. Καὶ τὸν ἐπῆρεν ἀπὸ ἀνάμεσά μας εἰς τὸ 76ον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Δικαιώνεται καὶ εἰς τὴν περίπτωσίν του ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ὅτι «χοῦς» εἶ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει». Πειθαρχεῖ, ὡς ἅπαντες οἱ θνητοί, εἰς τὴν θεϊκὴν αὐτὴν ἀπόφασιν. Ἐπιστρέφει εἰς τὴν γῆν καὶ ἀφήνει ἀπαρηγορήτους τὸν υἱόν, τὴν ἀγαπητὴν σύζυγον καὶ τοὺς φίλους. Ἐρηνεῖται ὑπὸ ὄλων τῶν φίλων τῆς ἐπιστήμης. Διότι, ὅσον χρόνον ἔζη, ἐμεγαλύνθη μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ αἰωνίαν μνήμην κληροδοτεῖ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Ἡ καταλυτικὴ χεὶρ τοῦ χρόνου δὲν σέβεται τίποτε εἰς τὸν κόσμον· τὰ θύματά της τὰ βλέπομεν νὰ πίπτουν ὀλόγυρά μας ἀνὰ πᾶσαν ὥραν καὶ εἰς κάθε λεπτόν· τὰ πάντα καταλήγουν εἰς τὸν θάνατον καὶ ἐνταφιάζονται εἰς τὸ μνήμα τῆς λήθης. Πλὴν, ὁ ἄνθρωπος, ὅστις προσέφερεν εἰς τὴν κοινωvίαν τοὺς καρποὺς τῶν φώτων καὶ τῆς διδασκαλίας του, ὅστις ἔθρεψε τὰ πνεύματα μὲ τὰς γνώσεις του, ἐσκόρπισεν τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας, ἐξευγένισεν τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας καὶ διὰ τῶν ἀρετῶν του ἐβοήθησεν τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα, οὗτος εἶναι ἀθάνατος. Ἡ ἀνάμνησίς του μεταδίδεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν καὶ ἡ χεὶρ τοῦ χρόνου δὲν τολμᾷ νὰ τὴν ἀγγίξῃ. Ἡ φημισμένη Βαβυλὼν καὶ ἡ μεγαλόπρεπος Παλμύρα ἐσβησαν ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, καὶ οὔτε τὰ ἴχνη των δὲν διακρίνονται καλά. Πόσοι αὐτοκράτορες πανίσχυροι καὶ ἥρωες ὑπῆρξαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἕως σήμερον καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀνάμνησις ἐχάθη μαζὶ τῶν! Ἐνῶ οἱ Ὅμηροι, οἱ Πυθαγόρες, οἱ Σωκράτες καὶ ἄλλοι σοφοί, διαφόρων αἰῶνων καὶ τόπων, ζοῦν μαζὶ μας, τοὺς συμβουλευόμεθα εἰς τὴν μοναξιάν των οἴκων μας, ἀκολουθοῦμεν τὴν χρήσιμον διδασκαλίαν των, τὰ ὄνόματά των προφέρονται μετ' ἐπαίνων καὶ σεβασμοῦ εἰς τὰς συγκεντρώσεις μας, καὶ θὰ ζοῦν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὅσον θὰ ὑπάρχῃ ἀνθρωπότης, διότι ἐκληροδότησαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους αἰωνίαν μνήμην.

Ἰδοῦ, ἀδελφοί, ἀλήθειες μεγάλης ἀξίας, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ ἐγγίζουν τὴν καρδίαν τῶν θνητῶν, διὰ νὰ ἐνθυμηταὶ ὁ καθένας ὅτι αὐρίον, μετὰ μίαν ὥραν, ἡμπορεῖ νὰ ἀπλωθοῦν ἐπάνω του οἱ παγωμένοι ὄνυχες τοῦ θανάτου, διὰ νὰ τὸν ἀσπᾶσουν ἀπὸ τὰς ζωντανὰς ὑπάρξεις καὶ σβῆσουν ἀπὸ τὴν μνήμην τῶν ἀπογόνων, ἐὰν τὴν νεότητά του δὲν ἐσημάδευεν τὸ φῶς τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς σοφίας, καὶ ἂν τὸ γῆρας του ἐστερήθῃ τὸν στέφανον τῆς ἀρετῆς, ἡ ὁποία εἶναι κόρη τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μαθήσεως. Ἰδοῦ ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ εὐγλωττον στόμα τοῦ μακαρίτου, μολονότι βουβόν, μᾶς ἀριθμεῖ καὶ μᾶς δίδει λογαριασμὸν διὰ τὴν σειρὰν τῶν ἐτῶν τοῦ

βίου του, ἀποδεικνύον ὅτι δὲν τὰ ἐξόδευσεν ματαίως. Καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν δύναται νὰ γνωρίζῃ ὅποιοσδήποτε ἀνέγνωσεν τὰ συγγράμματά του καὶ θὰ τὴν γνωρίσουν καὶ οἱ ἀπόγονοι, τιμῶντες τοῦτον κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας, ὡς καὶ ἡμεῖς.

Καὶ τώρα ἐσὺ, μοναδικὲ υἱὲ τούτου τοῦ ἀξιοτίμου ἀνδρός, ἔλα νὰ ἐναγκαλισθῆς τὸν πατέρα σου· δῶσε του τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν προσπάθησε νὰ κληρονομήσῃς ὄχι μόνον τὴν περιουσίαν του, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀρετάς του, διότι τὰ πλούτη εἶναι καρπὸς τῆς τύχης καὶ δὲν προσφέρουν τὴν ἀληθινὴν δόξαν. Μόνον ἡ ἀρετὴ δύναται νὰ ἐπιδείξῃ τοὺς καλοὺς υἱοὺς τῶν ἐναρέτων γονέων. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ κι ἀπὸ ἐσένα ὁ μακαρίτης, αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν φίλων του, ποὺ θρηνοῦν μαζί του τὴν ἀπώλειάν του.

Αὐτὸς σήμερον μᾶς ἀποχωρίζεται. Ἐλάτε νὰ ἀποτίσωμεν τὸν ὕστατον φόρον τιμῆς εἰς τὸ λείψανον τοῦ μακαρίτου, ὅπου, φίλοι, λόγιοι εὐαίσθητοι, προσήλθαμεν νὰ τιμήσωμεν τὴν μνήμην του. Ἄς ἐνώσωμεν τὰς δεήσεις μας μ' ἐκείνας τοῦ ἁγίου κλήρου διὰ τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ, νὰ τὸν συνοδεύσωμεν ὡς τὸν πανέτοιμον νὰ δεχθῆ τὸ σῶμα του τάφον, νὰ χύσωμεν δάκρυον τιμῆς ἐπάνω εἰς τὸ λείψανόν του καὶ νὰ παρακαλέσωμεν τὸν Θεὸν νὰ τὸν συγχωρέσῃ».

Μετὰ τὸ ρουμανικὸν κείμενον τοῦ λόγου τοῦ πρωτοσυγκέλλου Διονυσίου, ἀκολουθεῖ τὸ παρακάτω σημείωμα στὴν ἐλληνικὴν, τὸ ὅποιον δὲν γνωρίζομεν ποιὸς τὸ ἔγραψε:

«Πρὸ χρόνων ὁ μακαρίτης Λογοθέτης Ἀθανάσιος, παίζοντας, ἔτυχε νὰ συνθέσῃ τὸ ἐξῆς δωδεκάστιχον ἐπίγραμμα διὰ τὸν τάφον του, τοῦ ὁποίου τὸ εἰκόνισμα εἶχεν ἀπὸ τὴν φαντασίαν του ἀνεξάλειπτον. Καὶ ἐπειδὴ εὐρέθη κατὰ τύχην εἰς χεῖρας φίλου του, ὁ προσφιλὴς του κληρονόμος ἐγκρίνει πρὸς μνημόσυνον αἰώνιον τοῦ σεβαστοῦ του πατρὸς ὄχι μόνον εἰς πλάκαν τοῦ τάφου νὰ τὸ χαράξῃ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἐπιτάφιον τοῦτον λόγον νὰ τὸ καταχωρήσῃ. Περιπλέον, τοῦ δωδεκαστίχου τούτου ἐπιγράμματος τὴν ἔννοιαν ἐκθέτοντας μετὰ ταῦτα (ὡς φαίνεται εἰς τὴν τελευταίαν τῶν λυρικῶν του ἔκδοσιν) μὲ περισσοτέραν ἀνάπτυξιν, τὴν ἔκθεσιν αὐτὴν πρὸ περίπου ἑξὶ μηνῶν τὴν μετασχημάτισεν εἰς ἐπίγραμμα. Χαριζόμενοι δὲ εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ ἐπιταφίου λόγου, τυπῶνομεν συγχρόνως καὶ αὐτὸν τὸν τελευταῖον ἀστεῖσμὸν τοῦ ἀστείου ποιητοῦ. Φίλοι του δὲ πάλε, παίζοντας καὶ τὴν ἀστείαν τῆς ἐκθέσεως ἰδέαν, ἀνασκευάζουσι τὴν θλιβεράν τοῦ ποιητοῦ εἰκόνα.

Ἐπί τοῦ τάφου

Παιθαίνω· τί γεννηοῦμαι;
 Γεννηοῦμαι· τί παιθαίνω;
 Ἄχ! ἄλογη τοῦ κόσμου
 Γεννήτρα, φθάρτρ' ἀνάγκη!
 Μὲ πῆρες τὴν ζωὴν μου·
 Μ' ἀφαίρεσες τὸ πᾶν!

Ἀφάνισες τὸ κάλλος
 Τῆς πρώτης μου εἰκόνας·
 Μ' ἐβύθισες στὸ χάος,
 Στὸ ἔρεβος τὸ πρῶτον·
 Ἀνίλεον στοιχεῖον
 Νὰ μ' εἶχες γεννηθῆ!

Ἄλλο τοῦ ἰδίου

Μοῖρες μου πολυτεχνίτρες,
 Τῆς ζωῆς μας κυβερνήτρες,
 Τί παιθαίνω, ἂν γεννηοῦμαι;
 Κι' ἂν παιθαίνω τί γεννηοῦμαι;
 Καὶ πῶς τοῦτο τὸ κακόν;

Ἄνθρωπε, ἡ Μοῖρες λέγουν,
 Ὅτ' εἰς τοῦτο δὲν σὲ φταίγουν·
 Καὶ αὐτὴν τὴν κωμῳδία
 Σὲ τὴν παίζουν τὰ στοιχεῖα,
 Κατὰ νόμον φυσικόν.

Ζωντανά ἔναι, τρέχουν, σμίγουν·
 Κ' εὐθὺς πάλ' ἐκεῖ ξεσμίγουν.
 Μιά συμπλέκουν· μιὰ ξεπλέκουν·
 Καὶ ποτὲ ποσῶς δὲν στέκουν
 Ἡ σμιγμένα ἢ λυτά.

Ὅλη τέτοια εἶν' ἐπίσης
 Ἡ παντάσφατή τους φύσις.
 Κ' ἀπ' αὐτὴν λοιπόν, στοχάσου,
 Τρέχ' ἢ γέννα, κ' ἢ φθορά σου,
 Ὡς εἰς ὅλα τὰ θνητά.

Ό σωρός τους ό σμιγμένος
 Εϊς' έσύ ό γεννημένος.
 Κι' ό σωρός ό ξεσμιγμένος
 Εϊς' έσύ ό παιθαμένος
 Εϊς άδράνειαν σωστήν.

Νόμον έχουν ώρισμένον,
 Άπ' τήν φύσιν τους δοσμένον,
 Τ' ότι σήμερα ύφαίνου
 Αϋριον νά τό ξυφαίνου
 Ός τήν μίαν τήν κλωστήν.

Ά π ά ν τ η σ ι ς

Και άν ή Μοϊρες ή τά στοιχειά,
 Σε παίζουν τούτην τήν κωμωδία,
 Έπρεπε τάχα ν' άναστενάξης;
 Στιγμήν και ώραν άχ νά φωνάξης;
 Άπελπισίας δρόμον νά τρέχης,
 Θανάτου φόβον πάντα νά έχης;
 Άδιακόπως ν' άδημονής;

Άν τά στοιχειά φθείρουν τό σώμα,
 Τό διαλύουν, τό κάμουν χώμα,
 Και καθώς ήταν εις τήν άρχήν του,
 Τήν αϋτήν πάλε παίρνει μορφήν του,
 Φύσις τους είναι πάντα νά σμίγουν,
 Και τά σμιγμένα νά τά ξεσμίγουν.
 Πρός τί τον νοϋν σου νά τυραννής;

Αϋτά τό σώμα, παίζοντας, πλάττουν,
 Κι' άδιαφόρος τό μεταπλάττουν,
 Τό κερματίζουν, τό άλλοιόνουν,
 Κι' άπ' αϋτό άλλο διαμορφώνουν,
 Τήν ψυχήν όμως θεϊαν οϋσίαν
 Δικήν σου μόνην περιουσίαν
 Δέν 'στην έγγίζουν, μητ' ήμποροϋν.

Και τήν άξίαν, και τόσα άλλα
 Τής φύσεώς σου καλά μεγάλα,

Δὲν τὰ πειράζου, σῶα τ' ἀφίνου,
 Εἰς τὸν αἶῶνα τέτοια νὰ μείνου.
 Αὐτὰ τὸν νοῦν σου, τὴν μάθησίν σου
 Οὐδ' αὐτὴν τέλος τὴν ἀρετὴν σου
 Ποσῶς δὲν βλάβου, δὲν ἀφαιροῦν.

Δι' ὅλα τοῦτα ἄπεχε πλέον,
 Καθὼς ἀνήκει εἰς νοῦν γενναῖον,
 Στοιχείων ἔργα, τῆς ὕλης λάθη,
 Ἄκαταστάτων σωμάτων πάθη,
 Ἔνα πρὸς ἓνα νὰ ἐξετάξης,
 Κ' ἐπειδὴ λυόνου ἴσὺ νὰ τρομάξης,
 Τὸν νοῦν νὰ χάνης, νὰ δυσφορῆς !

Ἐξεναντίας, τὸ σπᾶνίον σου
 Μεταχειρίσου κριτήριόν σου,
 Τ' ἀθάνατά σου, κι' ἄφθαρτα δῶρα,
 Καλὰ νὰ κρίνης φρόντισε τώρα.
 Κ' ἐπειδ' ἡ σάρκα δὲν εἶναι ἄλλο
 Παρ' ἓνας ὄγκος, βᾶρος μεγάλο.
 Δι' αὐτὴν μόνην ν' ἀδιαφορῆς».

Ἐρωτοσύγκελλος Διονύσιος, ποὺ ἔγραψεν τὸν ἐπικήδειον τοῦ Χριστοπούλου, φαίνεται ὅτι ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς στενοὺς φίλους τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν ἐγνώριζεν καλά καὶ γι' αὐτὸ μᾶς δίδει ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Χριστοπούλου. Ὁ Διονύσιος ἦταν μιὰ ἐξέχουσα φυσιογνωμία ἐκείνην τὴν ἐποχὴν στὴν πρωτεύουσαν τῆς Βλαχίας, καὶ ἓνας ἐκλεκτὸς διανοούμενος μεταξὺ τῶν κληρικῶν τοῦ Βουκουρεστίου. Ὁ Διονύσιος ἔγραψεν καὶ δημοσίευσεν ἀρκετὰ ἔργα καὶ ἦταν ἓνας μεγάλος βιβλιόφιλος¹.

1. Ὁ Διονύσιος Ρωμᾶνο, υἱὸς ἐνὸς φτωχοῦ χωρικοῦ τῆς Τρανσυλβανίας, κατάρθωσεν, μετὰ ἀπὸ πολλὰς περιπέτειες καὶ δυσκολίες, νὰ σπουδάσῃ καὶ νὰ φθάσῃ καθηγητὴς, πρωτοσύγκελλος, διευθυντὴς τοῦ Κεντρικοῦ Σεμιναρίου τοῦ Βουκουρεστίου καὶ στὸ τέλος νὰ ἀνέβῃ στὸν θρόνον τῆς Ἐπισκοπῆς τοῦ Μπουζαίου, ἀφοῦ ἔζησεν μερικὰ χρόνια κοντὰ στὸν Ἑλληνα ἐπίσκοπον Ἰλαρίωνα τοῦ Μπουζαίου, ὁ ὁποῖος, καθὼς γνωρίζομεν, ἔπαιξεν σπουδαῖον ρόλον στὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ὁ Διονύσιος ἦταν καὶ ἓνας μεγάλος βιβλιόφιλος καὶ ἄφησεν πλοῦσια βιβλιοθήκη, μὲ πολλὰ ἑλληνικὰ βιβλία καὶ 45 ἑλληνικὰ χειρόγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων βρίσκεται ἓνα ποὺ περιέχει τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ σπαθάρη Μιλέσκου μὲ τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Δοσίθεον καὶ ἄλλο μὲ τὰς νουθεσίας τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου· βλ. I o a n L u p u, Epi-

Ἐπικήδειος λόγος τοῦ Διονυσίου ἔμεινε άγνωστος ὄχι μόνον στοὺς ἱστορικοὺς καὶ λογοτέχνας, Ρουμάνους καὶ Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ στὸν Νικόλαον Καζακλήν Κορυτζᾶν, ποὺ ἔγραψε καὶ δημοσίευσε στὰ 1853, δηλαδὴ ἕξι χρόνια μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοπούλου, μιὰν πλούσιαν καὶ πολὺτιμη βιογραφίαν τοῦ Μακεδόνοιο ποιητοῦ¹.

Ὁ λόγος τοῦ Διονυσίου περιέχει ἐνδιαφέρουσες εἰδήσεις, γραμμένες γιὰ πρώτην φοράν, ἀπὸ ἕνα διανοούμενον, ποὺ γνώρισε τὸσον τὸν ποιητήν, ὅσον καὶ τὰ ἔργα του. Λοιπόν, πρῶτος ποὺ ἔγραψε γιὰ τὴν ζῶην καὶ τὶς σπουδὲς τοῦ Χριστοπούλου δὲν εἶναι ὁ Ἑλληνας Νικόλαος Κορυτζᾶς, παρὰ ὁ Ρουμάνος Διονύσιος Ρωμάνο, ποὺ ἀγάπησε πολὺ τὸν Ἑλληνα ποιητήν. Παραβάλλοντες τὰ γραφόμενα τῶν δύο βιογράφων τοῦ Χριστοπούλου, βλέπομεν ὅτι διαφέρουν πολὺ λίγο. Ὁ Διονύσιος γράφει ὅτι ὁ Χριστόπουλος πέθανε σὲ ἡλικία 76 ἐτῶν, ὥστε γεννήθηκε στὰ 1771, ἐνῶ ὁ Κορυτζᾶς δίδει ἔτος γεννήσεως τὸ 1772, μιὰ διαφορὰ ἐνὸς ἔτους. Ὅσο γιὰ τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ, ὁ Κορυτζᾶς μᾶς λέγει ὅτι «ἐπλήρωσε τὸ κοινὸν χρέος στοὺς 1847 Ἰανουαρίου 29». Ὁ Κορυτζᾶς λανθάνει, γιὰ τὸ Χριστόπουλος δὲν πέθανε στὶς 29 Ἰανουαρίου παρὰ στὶς 19 καὶ στὶς 20 Ἰανουαρίου ἐκηδεύθη. Ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν ὄχι μόνον τοῦ πρωτοσυγκέλλου Διονυσίου, ἀλλὰ καὶ κάποιου ἄλλου Ρουμάνου διανοουμένου, τοῦ Grigorie Andronescu, ὁ ὁποῖος σ' ἕνα σημειωματάριό του, στὸ ὁποῖο εἶχε καταχωρήσει τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τοῦ Βουκουρεστίου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀναφέρει καὶ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοπούλου: «1847, Ghenar 19, a răpōsat în Domnul marele logofăt Athanasie Hristopulo, Dumnezeu să-l odihnească» (1847, Ἰανουάριος 19, ἀναπαύθη ἐν Κυρίῳ ὁ μέγας λογοθέτης Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ Θεὸς νὰ τὸν συγχωρήσῃ)². Τὸ λάθος τοῦ Κορυτζᾶ δυστυχῶς ἔτυχεν μεγάλης κυκλοφορίας, ἡ 29η Ἰανουαρίου ἀναφέρεται σὲ ὄλες τὶς ἐκδόσεις τῶν Λυρικῶν, στὶς Ἀνθολογίες καὶ Ἐγκυκλοπαίδειες. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ ὑπάρχη καὶ στὴν ἐπιγραφήν τοῦ ἀνδριάν-

scopul Dionisie Romano, primul donator al Bibliotecii Academiei Române (Ὁ ἐπίσκοπος Διονύσιος Ρωμάνο, ὁ πρῶτος δωρητὴς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας) στὸ περιοδικὸ «Biserica ortodoxă română» (Ὁρθόδοξος ρουμανικὴ ἐκκλησία), LXXXII (1964), ἀρ. 11-12, σ. 1121-1152.

1. Ὅτι ὁ Ν. Κορυτζᾶς εἶναι ὁ συγγραφέας τῆς βιογραφίας τοῦ Χριστοπούλου, ποὺ βρίσκεται στὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου «Ἑλληνικὰ ἀρχαιολογήματα» (Ἀθήνα, 1853) καὶ ὄχι ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς, ὅπως ἔγραψαν μερικοὶ, βλέπε Nestor Camargiano, Despre noua ediție critică a legiuirii Caragea, σελ. 181. Ἀπεφάσιστα νὰ δημοσιεύσω τὸν ἐπικήδειον λόγον τοῦ Διονυσίου καὶ νὰ τὸν κάμω γνωστὸν στοὺς Ἑλληνας ἐρευνητὰς, γιὰ τὸ δὲν γνωρίζω ἂν κανένας δημοσίευσε ἢ ἀσχολήθηκε μ' αὐτὸν τὸν πολὺτιμον λόγον.

2. Βλέπε Ilie Corfuz, Insemnările Androneștilor (Οἱ σημειώσεις τῶν ἀδελφῶν Ἀνδρονέσκου), Βουκουρέστι, 1947, σ. 108.

τος του ποιητού, που δεν καταρθώσαμεν να ιδούμεν. "Ας ἐλλίσωμεν ὅτι εἰς τὸ μέλλον ἢ 19η Ἰανουαρίου θὰ λάβῃ τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν στὴν βιογραφίαν τοῦ Χριστοπούλου καὶ θὰ ἐγκαταλειφθῇ ἢ 29η Ἰανουαρίου, πού κυκλοφόρησεν τόσο πολὺ.

Μιά δεύτερη διαφορὰ βρίσκεται στὸ βαπτιστικὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τοῦ Χριστοπούλου. Ὁ Διονύσιος τὸν ὀνομάζει Χρῆστον, ἐνῶ ὁ Κορυτζᾶς Ἰωάννην. Τὴν διαφορὰν αὐτὴν θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ τὴν λύσωμεν στὴ μελέτη μας, πού ἐτοιμάζομεν γιὰ τὸν Μακεδόνα ποιητὴν.

Τὸ δωδεκάστιχο ἐπίγραμμα, πού ἔγραψεν ὁ ποιητὴς γιὰ νὰ χαραχθῇ ἐπάνω στὴν πλάκα τοῦ τάφου του, μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν Κορυτζᾶν¹. Ὑπάρχουν ὁμως μικρὲς διαφορὲς καὶ πιστεύομεν ὅτι οἱ στίχοι πού δημοσιεύομεν, παρουσιάζουν τὸ ἐπίγραμμα στὴν τελευταίαν του μορφή².

Ἐπίσης καὶ τὸ δεύτερο ποίημα ἦταν γνωστὸ στὸν Κορυτζᾶν³. "Αν ὁ Κορυτζᾶς γνώριζε τὸ μονόφυλλον πού κυκλοφόρησε μετὰ τὸν ἐπικήδειον λόγον τοῦ Διονυσίου, βέβαια θὰ δημοσίευσεν καὶ τὴν ἀπάντησιν τῶν φίλων τοῦ ποιητοῦ, τὴν ὁποίαν δὲν βρίσκομεν σὲ καμιά ἐκδοσὴ τῶν Λυρικῶν τοῦ Χριστοπούλου· ὡς φαίνεται ἔμεινε ἄγνωστη στοὺς λογοτέχνας καὶ ἱστορικοὺς ἕως σήμερα.

Ἀπὸ τὸ σημεῖωμα στὴν ἐλληνικὴν, πού δημοσιεύομεν παραπάνω, μανθάνομεν ὅτι ὁ Χριστόπουλος ἕως τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς του ἔγραψεν στίχους καὶ ὅτι τροποποίησε τὸ ἐπίγραμμα, πού ἐτοίμασεν γιὰ τὴν πλάκα τοῦ τάφου του, σχεδὸν ἕξι μῆνες πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατόν του.

"Ας περάσωμεν στὴν ἐλαιογραφίαν τοῦ ποιητοῦ, ἢ ὁποία, ὡς γνωρίζομεν, ἔμεινε ἄγνωστη ἕως σήμερα. "Αν ὁ καλλιτέχνης, πού ἔκαμεν τὸν ἀνδριάντα τοῦ Χριστοπούλου στὴν γενέτειρα τοῦ ποιητοῦ, Καστοριά, ἔβλεπεν τὴν ἐλαιογραφίαν, βέβαια ὁ ποιητὴς θὰ παρουσιαζόταν πολὺ καλῶτερα καὶ ἢ ἐπιτροπή, πού σχηματίστηκεν γιὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἀγάλματος, δὲν θὰ ἔχανεν πολὺτιμον καιρὸν γιὰ νὰ κατατοπίσῃ τὸν καλλιτέχνην σχετικὰ

1. Ν. Κορυτζᾶ, Ἑλληνικὰ ἀρχαιολογήματα, σ. ροθ'.

2. Ὁ ποιητὴς ἀντέστρεψε τοὺς δύο πρώτους στίχους, βάζοντας τὸν δεύτερον στὴν θέσιν τοῦ πρώτου, καὶ τὸν πρῶτον στὴν θέσιν τοῦ δευτέρου, τὸν δὲ προτελευταῖον στίχον «Ἄχ! ἄλογη ἀνάγκη», τὸν ἀντικατέστησεν μετὰ τὸν ἀκόλουθον: «Ἀνίλευν στοιχεῖον». Ἐπίσης ὁ ποιητὴς ἔκαμεν μίαν μικρὴν διόρθωσιν στὸν πρῶτον στίχον τῆς δευτέρας στροφῆς ἀντὶ «Μ' ἀφάνισες», διώρθωσε: «Ἀφάνισες».

3. Ν. Κορυτζᾶ, ἑ.ἀ., σ. ροθ' - ρπα'. Τὸ βρίσκομεν δημοσιευμένον καὶ στὴν ἔκδοσιν τῶν Λυρικῶν πού δημοσίευσεν ὁ Νικόλαος Πικκόλος μερικὰ χρόνια πρὶν νὰ πεθάνῃ ὁ ποιητὴς (Παρίσι, 1841). Ἡ ἔκδοσις τοῦ Ν. Πικκόλου παρουσιάζει μερικὲς διαφορὲς· οἱ σπουδαιότερες εἶναι ὅτι ἡ κάθε στροφή ἔχει μόνον 4 στίχους καὶ ὄχι 5, ἢ δὲ τελευταία στροφή διαφέρει ὀλίγε ἀπὸ τὴν στροφήν πού βρίσκομεν στὴν ἔκδοσιν τοῦ Πικκόλου.

Ὁ ποιητὴς Ἀθανάσιος Χριστόπουλος

(Ἐπιτυχὲς ἀντίγραφον τοῦ ἔργου τοῦ Johann Frankenberger,
εὑρισκόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἱστορίας τοῦ Βουκουρεστίου)

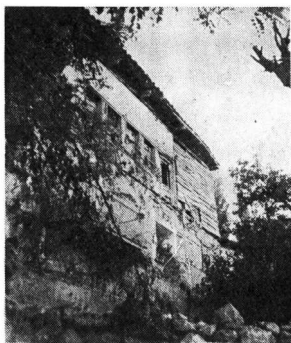
μέ την ένδυμασίαν τοῦ ποιητοῦ. Στὴν τριμελῆ ἐπιτροπὴν ποῦ ὄρισεν στὴν Ἀθήνα ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Καστοριάς, γιὰ νὰ ἐπιβλέψῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, ἦταν καὶ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἄ. Κεραμόπουλλος, ὁ ὁποῖος σ' ἓνα γράμμα τοῦ ποῦ εἶχε στείλει στὶς 4 Φεβρουαρίου 1928 στὸν θεῖον μου Δημ. Ρουσσόν, καθηγητὴν στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βουκουρεστίου, ἔγραφεν σχετικὰ μὲ τὶς μεγάλες δυσκολίες ποῦ συναντοῦσε ὁ καλλιτέχνης στὴν ένδυμασίαν τοῦ ποιητοῦ καὶ ζητοῦσε τὴν βοήθειαν τοῦ φίλου του συναδέλφου γιὰ τὴν ἀκριβῆ ἐμφάνισιν τοῦ ποιητοῦ. Ὁ Ρουσσος ἔστειλεν στὸν Κεραμόπουλλον ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ένδυμασίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῶν βογιάρων τῆς Βλαχίας, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσεν νὰ τοῦ στείλῃ καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοπούλου, ἡ ὁποία δημοσιεύεται σήμερα γιὰ πρώτη φορά.

Ἡ ἔλαιογραφία βρίσκεται σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ ποιητοῦ, στὸν γνωστὸν ἰατρὸν τοῦ Βουκουρεστίου Marius Georgescu, υἱὸν τῆς ἐγγονῆς τοῦ Χριστοπούλου, δηλαδὴ τῆς κόρης τοῦ Ἰωάννου Χριστοπούλου, τοῦ μοναχογιοῦ τοῦ ποιητοῦ. Ὁ ὀγδοηκοντούτις Ρουμάνος ἰατρὸς φυλάγει μὲ μεγάλην εὐλάβειαν καὶ ὑπερηφάνειαν τὴν εἰκόνα τοῦ ποιητοῦ καὶ ένδιαφέρειται πολὺ γιὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ προπάτορός του.

Ὁ ἰατρὸς Marius Georgescu μοῦ ἔδωσε μερικὲς πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ἔλαιογραφίαν, τὶς ὁποῖες εἶχε μάθει ἀπὸ τὴν μητέρα του. Κατὰ τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν τὴν εἰκόνα τοῦ ποιητοῦ τὴν ἐργάστηκεν ὁ Βιέννης ζωγράφος Johann Frankenberger¹. Ποῦ καὶ πότε ὁμως τὴν ἐργάστηκεν δὲν γνωρίζομεν. Ἐπῆγεν ὁ Χριστόπουλος στὴν Βιέννην, ἢ ὁ ζωγράφος ἐπισκέφθηκεν τὸ Βουκουρέστι καὶ μ' αὐτὴν τὴν εὐκαιρίαν γνώρισεν τὸν Ἕλληνα ποιητὴν καὶ τοῦ ἔκαμεν τὴν εἰκόνα του; Ἡ παράδοσις τῆς οἰκογενείας λέγει ὅτι ὁ ζωγράφος ἐπισκέφθηκεν τὸ Βουκουρέστι καὶ ἐργάστηκεν περισσότερες εἰκόνας βογιάρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοπούλου. Ὁ ζωγράφος μᾶς παρουσιάζει τὸν Χριστόπουλον σὲ γεροντικὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἔργον του φαίνεται ὅτι ἐγινεν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ. Ἡ ἔλαιογραφία πιθανῶς νὰ εἶχεν τὴν χρονολογίαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ καλλιτέχνη στὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας, τὸ ὁποῖον ὁμως ἐφθάρη, ὅπως μᾶς ἐπληροφόρησεν ὁ ἰατρὸς Georgescu. Τὸ σημερινὸ μέγεθος τῆς ἔλαιογραφίας εἶναι 1 μ. × 0,75μ. Τὰ χρώματα εἶναι ἀρκετὰ ζωντανά, καὶ ἡ πολυκαίρια δὲν τὰ ἔσβησεν.

Ὁ Ν. Κορυτζᾶς δημοσίευσεν μιὰ εἰκόνα τοῦ Χριστοπούλου στὴν ἐκ-

1. Ὁ Frankenberger γεννήθηκε στὶς 3 Ἀπριλίου 1807 καὶ πέθανε στὶς 30 Ἀπριλίου 1874. Ἐργάστηκε διάφορες εἰκόνας πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ Ἑλλήνων ἐμπόρων τῆς Βιέννης· βλέπε Ulrich Thieme, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, XII, Leipzig, 1916, σ. 380-381.

Οικία εν Καστοριά εν η̄ ἐγεννήθη ὁ ποιητῆς Χριστόπουλος

δοσιν τῶν Λυρικῶν, πού ἐξέδωκεν στὸ Παρίσι στὰ 1833 (τόμος Α', σελ. 114), ἡ ὁποία παριστάνει τὸν ποιητὴν νεότερον καὶ μὲ μιὰ ἐνδυμασία περιέργη, μὲ λαιμὸν γυμνόν, χωρὶς δηλαδὴ ὑποκάμισον καὶ χωρὶς γένεια, τὰ ὁποῖα συνήθιζαν πολὺ οἱ Ρουμᾶνοι βογιᾶροι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Μὲ τὴν δημοσίευσιν τῆς αὐθεντικῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοπούλου πιστεύομεν ὅτι θὰ παύσουν οἱ ἐκδότες τοῦ Μακεδόνοιο ποιητοῦ νὰ δημοσιεύουν εἰκόνας ἄλλων προσώπων καὶ νὰ λέγουν ὅτι εἶναι τοῦ Χριστοπούλου, ὅπως ἔκαμε ὁ Θ. Κ. Παπαθωμᾶς, στὴν μακεδονικὴν ἔκδοσιν τοῦ 1931¹, ὅπου βρῖσκομεν τὴν εἰκόναν τοῦ ἡγεμόνοιο τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδρου Γκίκα, μὲ τὴν λεζάντα: «Ὁ Χριστόπουλος Καμινάρης!» Ὁ Θ. Κ. Παπαθωμᾶς βρῆκε τὴν εἰκόναν τοῦ Γκίκα στὴν παρισινὴν ἔκδοσιν τοῦ Ν. Πικκόλου (1841), ἀλλὰ δὲν παρατήρησεν ὅτι ὁ ἐκδότης ἐξηγεῖ στὸν πρόλογόν του γιατί ἔβαλεν τὴν εἰκόναν τοῦ ἡγεμόνοιο τῆς Βλαχίας: «Ἐπροτάξαμεν μόνον τὰ μεταγενέστερα ποιήματα, ὡς φύσει παρακολουθοῦντα τὴν εἰκόναν τοῦ ἐμπνεύσαντος αὐτὰ Ἠγεμόνοιο, μὲ τὴν ὁποῖαν στολιζέται ἢ παροῦσα πρώτη κατ' ἀλήθειαν ἔκδοσις τῶν Λυρικῶν» (σελ. Η').

Τὰ νέα στοιχεῖα πού δώσαμεν παραπάνω ἀποτελοῦν μιὰ μικρὴ συμβολὴ στὴν γνῶσιν τοῦ βίου τοῦ Μακεδόνοιο ποιητοῦ.

ΝΕΣΤΩΡ ΚΑΜΑΡΙΑΝΟΣ

1. Ἀθανασίου Ἰωάννου Χριστοπούλου, λυρικοῦ ποιητοῦ, Τὰ σωζόμενα ἅπαντα, Θεσσαλονίκη, 1931, τόμος Α', σ. 27.

RÉSUMÉ

Nestor Camarianos, Un sermon funèbre inconnu pour Athanase Christopoulos et un portrait inconnu aussi du poète.

L'auteur publie un sermon funèbre inconnu, prononcé le jour même de l'enterrement à Bucarest du poète grec Athanase Christopoulos, par un éminent prélat roumain, le protosyngèle Denis Romano, plus tard évêque d'Arges.

Le sermon en question, qui a été publié pour la première fois à Bucarest sur feuille-volante en langue roumaine, contient des renseignements biographiques sur Christopoulos. Comme le protosyngèle était un des amis intimes du poète il nous donne de précieuses informations tant sur ses études que sur son activité. Ces renseignements biographiques sur Christopoulos voient le jour pour la première fois dans le présent article. D'ailleurs le sermon est accompagné d'un épigramme en grec, que Christopoulos lui-même avait écrit pour qu'il fut gravé sur sa tombe, ainsi que de certains autres vers qu'un des amis du poète avait composé en réponse à ses pensées.

L'auteur publie aussi un portrait inconnu de Christopoulos, peint par Johann Frankenberger, peintre célèbre viennois. Ce portrait resta inconnu aux éditeurs des poésies de Christopoulos, ainsi qu'à l'artiste qui sculpta la statue du poète macédonien, érigée en son honneur dans sa ville natale Castoria.